

Felekezeti és társadalmi identitás

Miskolc, 2014. december 6.

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történettudományi Intézetének 2014 márciusában újonnan alakult kutatócsoportja „Felekezeti és társadalmi identitás” címmel rendezett tudományos konferenciát, amelyre társintézmények is meghívást kaptak. A konferencia létrejöttét az annak helyet adó Lévy József Református Gimnázium és az Egyháztörténeti Szemle Folyóirat is támogatta. Gyulai Éva, a Történettudományi Intézet igazgatója és Ábrahám Tibor, a Lévy József Gimnázium igazgatója köszöntőjével vette kezdetét az ülés. A társadalomtörténettel foglalkozó kutatócsoport létrejöttének célját és eddigi munkáját Tóth Árpád ismertette az egybegyűltekkel. Az eddigi műhely kereteket kinőve, ez a tudományos ülés volt a csoport első nyilvános bemutatkozója. A konferencia Martin Schwartner gondolatára épült, miszerint Magyarország az az állam, amely rendi és felekezeti szempontból a legtagoltabb egész Európában. Az előadók a felekezeti és a társadalmi identitás kölcsönös kapcsolatának elemzésére vállalkoztak a 16. századtól napjainkig terjedő időszakban. A szervezők tervei szerint az elhangzott előadások nyomtatott formában is meg fognak jelenni.

Az első előadó NÉMETH ISTVÁN (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) az *Elnyomás vagy reform? Rekatolizáció a magyarországi szabad királyi városokban* c. előadásában a várospolitikai és az egyházpolitika összefonódásáról beszélt. A nagyjából 1670-től az 1730-as évek elejéig tartó időszakban alakult ki a központosított, abszolutista államigazgatás a magyarországi szabad királyi városokban. Első lépésként az osztrák Örökös Tartományokban már alkalmazott intézkedéseket vezettek be 1672-ben: ennek első eleme az állami felügyelet kiterjesztése volt, amelynek célja a központi politika érvényesülésének előlendítése, illetve az államfinanszírozási megkönnyítése volt. A második szembevetendő jele az erős ellenreformáció kiterjesztése, amelynél a katonai karhatalom alkalmazásától sem riadt vissza a birodalom. A folyamat kulcsa az 1690. esztendő volt: ekkor jelennek meg egységes utasítás szerint az összes szabad királyi városban a katolikus választóbiztosok, akik már tettelesen is beavatkoztak a városok önkormányzatába. Feladataik között szerepelt a város pénzszerzési lehetőségeinek megemlése, az adóhátralékok csökkentése, a római katolikus többségű városvezetés kialakítása. A Wahlkomissar-ok első generációja idegen származású, városi-polgári háttér nélküli és legtöbbször szakszerűtlen is volt, azonban a következő generációk már jogi képzettséggel rendelkeztek, és erős társadalmi kapcsolatrendszert építettek ki. A kirendelt kormányzati biztosok helyzete nem volt könnyű, jelenlétüket nem nézte jó szemmel a városi vezetés.

TÓZSA-RIGÓ ATTILA (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet) egyik ismert, szűkebb kutatási témájához tért ismét vissza *A személyes identitás reprezentációi. A felekezeti megjelenése a kora újkori bécsi végrendeletekben* c. előadásában. Az elemzés alá vont forráscsoportot a csekély számú, ám viszonylag folyamatos anyagot képező bécsi végrendeletek adják a 16. század végéről. Bécs fogékony volt a lutheri tanokra, ugyanakkor a Habsburg birodalmi fővárosban az állami adminisztráció rányomta bélyegét a felekezeti, az egyéni és a kollektív identításra. A protestáns ta-

nokat 1571-ben elismerik az örökös tartományokban, de ez a szabadság nem vonatkozott a városi polgárookra. A vizsgált végrendeletek java része 1577 és 1784 között keletkezett, illetve egy az 1599. évben íródott. A kutatás célja a végrendelezők felekezeti identitásának, vallási hovatartozásának megállapítása volt. A Tózsza-Rigó által már korábban elemzett 16. század eleji pozsonyi végrendeletek azt mutatták, hogy a kegyes adományok, kegyes rendelkezések végrendeletekben betöltött szerepe jelentősen átalakult a század folyamán. A katolikus egyház anyagi érdekei miatt igen nagy figyelmet fordított ezen adományokra, amiért a reformáció hívei részéről gyakran támadás érte. A bécsi források kapcsán nem lehetett ilyen irányú kutatást végezni, mivel a végrendelezési gyakorlat előzménye nem ismert. A bécsi testamentumokban szintén megfigyelhetőek a Szentháromságfohászok, amelyeket a protestánsok nem vetettek el. Mindössze egy végrendelezőről lehetett minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy protestáns volt: Hieronymus von der Au, bécsi kereskedő több augsburgi kereskedővel is kapcsolatban állt, illetve kamarai és magyarországi forrásokban is megjelent. Az 1577-ben íródott végrendeletben tetten érhető a felekezeti identitás: akarata szerint a kiskorú gyermek rokonára hagyott pénzüsszeget csak akkor szabad majd a fiúnak átadni, amennyiben anyja az ágostai hitvallás szellemiségben neveli fel. A birtokában lévő könyvgyűjteményét protestáns szellemiségben tanító iskolára hagyományozta. A bécsi testamentumok további vizsgálatához elengedhetetlen további források bevonása, állapította meg Tózsza-Rigó Attila.

VARGÁNÉ BALOGH JUDIT (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet) *Felekezeti csoporttudat a székely elitben a 17. század második felében* c. előadásában bemutatta, hogyan változott a székelyek vezető rétegének vallási identitása. A 16. században erős unitárius elitet találunk Erdélyben, amely a felekezeti arculatát tekintve rendkívül tagolt volt. A felemelkedő székely elit mind unitárius volt, akik a 15 éves háborúban felmorzsolódtak. Bethlen Gábor református lévén a háromszéki és csíki református családokból – például Bélydy, Lázár és Mikó - igyekezett kialakítani egy új székely elitet, amely a Rákócziak alatt új tagokkal bővült. Ugyanakkor a katolikus csíki főkapitány, Petki István és köre – például Apor Lázár, az Imecs család – erősen kötődött Báthori Zsófiához, II. Rákóczi György katolikus vallású feleségéhez. A fejedelemasszony udvarában gyűltek össze a katolikus székely ifjak és hajadonok, akiket a háromszéki főemberek – például a Kálnoky és a Mikes családok fejei - házastítottak ki. A 17. század végére a katolikus székely elit minden fontos vezető pozíciót elfoglalt, míg velük szemben nem állt fel erős református vagy unitárius elit. Nem érezték szükségét, hiszen a fejedelem református volt, az unitáriusok pedig szétforgácsolódtak. Bethlen álma, a református kapcsolati háló nem valósult meg.

KARDOS TÍMEA PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK) a *Thököly Imre vallásossága a források alapján* c. előadásából egy mélyen vallásos, illetve a protestáns hitért, egyházért sokat tevő fejedelmet ismerhettünk meg. Az ősei hitét követő Thököly épp felekezete miatt érezte magát bizonytalanul a gyámja, Apafi udvarában. Feleséget is Munkácson talált a katolikus vallású Zrínyi Ilona személyében. A házastársi levélváltások arról adnak tanúbizonyságot, hogy a különböző hit nem választotta el a feleket; gyakorta vallották, egy az Isten. Naplóbejegyzéseiben is sokszor

megjelenik, hogy Thököly a nemzetért, a hazáért és a vallásért harcol – a szabadságért, a lelki szabadságért: templomokat és iskolákat adott vissza a protestánsoknak Eperjesen, Lócsén, Késmárkon és Sárospatakon. Az 1683. évi kassai országgyűlésen biztosította a három bevett vallás működését. Földi életének utolsó óráiban a református Komáromi János készítette fel a Teremtőjével történő találkozásra.

A Vallás – pestis – túlélés. A csetneki 1710-es pestisjárvány után bekövetkezett viselkedésbeli változások c. előadásában BAROS–GYIMÓTHY ESZTER PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK) az egykori Gömör megyei település evangélikus lakosainak házasságkötési szokásait mutatta be. Az anyakönyveket, amely Csetnek anyaegyház, Gencs, Rekenye és Sebespatak filiák lakosainak adatait is tartalmazza, az 1680-as évektől vezették, így az 1710. évi, óriási pusztítást végző pestis előtti házasságkötések jellemzői is ismertek. Elmondható, hogy a 17. század végén és a 18. század első évtizedében az egyházköztség hívei az egyházi szabályoknak, előírásoknak és a mezőgazdasági munkák ritmusának megfelelően tartották az esküvőiket. Nem tapasztalható ez a szabálykövető magatartás viszont a házasságkötések napjának kiválasztása kapcsán. 1692 és 1706 között szinte csak vasárnap léptek a párok az oltár elé, amit az egyház a 16. század végétől újra és újra tilt. 1707-től egyre nagyobb számban jelennek meg a keddi esküvők. A pestisnek 1710. június és szeptember között közel 790 fő áldozata volt. Az isteni ítélettől megrettent lakosok bűnbánóan, minden egyházi törvényt betartva házasodtak az elkövetkezendő 2 évben: a tilalmas időszakok előtti utolsó szabad napokat is kihasználva, legtöbbször kedden léptek házasságra. Legelőször az özvegyek kötötték házasságot, hogy a sérült családi egységek újra működőképeseek legyenek.

Meghódolni vagy ellenállni? Az oszmán hódoltatásra adott válaszok a Vas megyei falvak közösségei és egyedei részéről c. előadásában ÚJVÁRY ZSUZSANNA (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történettudományi Intézet) egy rendkívül különleges összeírás vizsgálati eredményét mutatta be a hallgatónak. Pálffy Pál nádor rendeletére 1649-ben összeírtak Vas megyében, a hódoltság peremvidékén elhelyezkedő 199 települést. Az összeírás célja az 1606-os bécsi béke utáni helyzet pontos felmérése volt. Majdnem mindegyik település esetén ismert a behódolás ideje, és a kutatási eredmények azt mutatják, hogy a behódolt falvak közel 55%-a háborúban, míg 45%-a békeidőben hódolt be. Hogyan is történt ez? Egy-egy közösség vagy egyén miért és milyen módon tudott ellenállni a hódolásnak? A válaszok közös tényezője mindenképpen az erős szellem, amelynek a felekezeti identitás is a része volt. A források tanúbizonyságot adnak arról, hogy néhány elhurcolt lakosért az egész falu behódolt inkább, bízva abban, hogy ki tudják váltani őket! Az elhurcoláson kívül bevett szokás volt még a török részéről, hogy fenyegető levelet küldött a falunak akár többször is, amelyben a behódolásra szólított fel. Amennyiben nem érkezett meg a kívánt összeg a faluból, a török csapatok megrabolták a közösséget; egyszer, kétszer vagy akár háromszor is. Azok a falvak, amelyek ilyen sokáig ellenálltak, nagy bátorságról tettek tanúságot. Ekkor az ellenállókat megölték, a lakosokat elhurcolták, és sok esetben törökké tették őket.

SZABADI ISTVÁN (Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár) *Ambrus Gedeon, az ördögidéző krasznarécsei prédikátor* c. előadásában egy 1795–1796-ban lefolytatott peres eljárás anyagát és a mögötte meghú-

zódó egyéni érdekeket ismertette. A peranyag alapján Faggyas István esperes Ambrus Gedeon lelkészt jakobinizmussal, ördöngösséggel és kincskereséssel vádolta meg, melyek közül az első kettőt a lelkész a per alatt mindvégig tagadta. A vád másik részét a lelkész erkölcstelen, nem józan életvitele alkotta, amellyel a tanúvallomások alapján az őt meghívó hívek tisztában voltak, de ennek ellenére a parókián mindenki szerette. Az anyagi gondokkal küzdő Ambrust egyik ivócimborája, a kocsmáros is feljelentette, mert a lelkész megitta a rábízott bort. A kincskeresés vádját Ambrus lelkész elismerte, többek között látókat fogadott fel, megszentelt gyertyát használt, és misét mondatott, hogy a vágyott kincset megtalálja. A kincskereső ember a korban nem volt elszigetelt jelenség. A keresők hite szerint a szerzetesek rá tudták venni a kincset őrző démonokat arra, hogy azt a részükre átadják. Így tehát a katolikus papok és szerzetesek elengedhetetlen faktorai voltak a kincskeresésnek, amit nem tartottak fekete mágiának. A megtalált pénzt pedig csak jó célokra szabadott felhasználni. A per igazi mozgatórugója maga az esperes volt, aki a récei lelkészi hivatalba rokonát szerette volna ültetni.

UGRAI JÁNOS (Miskolci Egyetem BTK Tanárképző Intézet) az *Öreg lelkész nem lelkész? Vita a reformkorban az idősödő lelkészek további foglalkoztatásáról a Tiszáninnen Református Egyházkerületben* c. előadásában egy nem csupán a református egyházra jellemző problémára világított rá. Az egyházközségek lelkészválasztáshoz való jogukkal hosszú évszázadon keresztül szabadon élhettek, mígnem 1821-ben a következő egyházkerületi döntés született: a gyülekezet csak akkor hívhatott új lelkészt, amikor a pap meghalt, illetve ebben az esetben sem volt szabad a helyi káplánt lelkésznek avatni. Így a káplán nem kampányolhatott saját maga mellett, míg élt a lelkész. A határozatok célja az idős lelkészekkel szembeni averzió meggáncsolása volt. A döntés hátterében több probléma is húzódott: a gyülekezetek nem szívesen hívtak idős lelkészeket a templomaikba, hiszen úgy vélekedtek, hogy a költöztetésük drága arra a pár hivatali évre; a megroppant egészségű lelkészt el kell helyezni, de a szűk parókiákon a káplánnak nem marad akkor hely, illetve a közösségnek gondoskodnia kellett még az eltávozott lelkész özvegyéről a csonka évben. Ezzel párhuzamosan pedig sok fiatal lelkészjelölt volt, akiknek olykor bizony 6–8 évig csak segédlelkészi hivatal jutott, amelynek javadalmazása igen elmaradt a lelkészi fizetéstől.

A magyarországi evangélikus polgárság útja(i) a késő rendi társadalom korában c. előadásában TÓTH ÁRPÁD (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet) az evangélikusok szerepvállalásait vázolta fel. A kor társadalmi elitjében nem nagyon találunk evangélikusokat, annál inkább a tudományos életben. A 18. századi magyarországi evangélikus lelkészek német egyetemeken tanultak, a honleíró statisztika, a térképészet kimagasló alakjai közülük kerültek ki, de sok megyei és városi orvos és gyógyszerész is a lutheri hitet vallotta. Hasonlóan felülreprezentáltak az evangélikusok a polgári foglalkozásúak között is, pl. marha-, ércskereskedők. Adódik a kérdés: mi áll annak a hátterében, hogy egy felekezeti kisebbség pont ezeken a területeken tesz szert tekintélyre és pénzre? Kövér György megfogalmazásában ez a diverzifikált családi stratégia: egy szappanfőző apának az egyik fia orvosnak, a másik ügyvédnek, a harmadik kézművesnek vagy kereskedőnek tanul. Az evangélikus családokra jellemző ez a módszer, s így a családon belül a rendi társadalom határai is átléphetők. Emellett a pro-

testáns gyülekezeti demokrácia szerves részét képező, versengő választás a hétköznapi életükben is az előrelépésre, a fejlődésre ösztönözte őket. A türelmi rendelet kihirdetése után a lehetőségeik keretei kitágultak, és az evangélikus családok megtalálták számításaikat, például az egyesületi életben. A dualizmus korára azonban visszahúzódik ez az erős evangélikus pozíció. Tóth Árpád több okban látja ennek a magyarázatát, pl. a családok kihaltak vagy elvándoroltak, magyarosították az addig német csengésű neveiket.

KERTÉSZ BOTOND (Evangélikus Országos Múzeum) a *Mi a protestáns? Felekezeti, nemzeti és közéleti szempontok a reformkori protestáns uniókísérlet kapcsán* c. előadásában először a magyarországi uniókísérleteket tekintette át, majd Kossuth Lajos, gróf Zay Károly, Fáy András, Szoboszlai Pap István és Jozef Miroszlav Hurban unióról vallott nézeteit ismertette. A vizsgálatok alapján kitűnik, hogy a teológusok, lelkészek kevésbé voltak nyitottak a kérdés kapcsán, mint a világiak, például Kossuth vagy Zay. A református Fáy inkább a gyakorlati oldalról közelít a problémához: kérdések és konkrét lépések leírásával. A nemzeti megfontolások elsősorban a szlovák nemzetiségű Hurban írásaiban merülnek fel, aki ellenezte az unió létrehozását.

RADA JÁNOS (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet) a *hazafiság és a felekezeti konfrontációja egy antiklerikális pap naplójában* c. előadásában Kuti Márton kanonok naplóbejegyzéseibe nyújtott betekintést. A székesfehérvári pap gondolatait 1874-től 1910-ben bekövetkezett haláláig jegyezte fel, majd a 16 kötetes naplót a katolikus egyház több évtizedre titkosította. Kuti Márton többször adott hangot szabadelvű érzelmeinek, többek között 1869 őszén az országos autonómia kongresszuson, ahová az egyházmegyei papság választotta meg követnek. A bejegyzésekből egy pap alakja rajzolódik ki, aki Rómához lojális és a magyar emberé, aki a szabadságharcban maga is fegyvert fogott. Kuti azt vallotta, hogy az ultramontanizmus elvével szemben a hazafiság előbbre való.

„*Most mindenki hívó s buzgó lett, még a cigányok is. Mi reformátusok alig maradtunk.*” Vallási és etnikus identitásmezők, felekezeti pluralizmus egy erdélyi kistérségben c. előadásában SIMON ZOLTÁN (Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet) a Marosvásárhely vonáskörzetéhez tartozó az Alsó-Nyárárdmente vallási-etnikai közösségében végzett kutatásainak néhány eredményét ismertette. A magyarlakta terület ma homogén református vallású, de nem volt ez mindig így. A Nyárádkarácsonyfalván lakó magyarok ősei betelepült görög katolikus vallású román nemzetiségűek voltak, akik nyelvükben asszimilálódtak. Bizonyítják ezt a temetőben olvasható magyar nyelvű sírfeliratok is. Az 1940-es évektől nyíltan vegzálták az itt élőket vallásuk miatt, ezért sokan közülük a református hitre tértek át. A rendszerváltás után a görög katolikus egyház nem kapta vissza a nyárádkarácsonyfalvi templomát. Simon Zoltán az előadás második felében a kalapos-Gábor cigányokkal ismertette meg a hallgatóságot. A nemzetségekbe szerveződő, hajdanán foltozó cigányok nemesi voltak presztízstárgyakkal pozícionálják. Vallásukat tekintve az adventista egyházhhoz tartoznak, amelynek itt nagyjából 1500 teljes jogú tagja van, és körülbelül ugyanennyi a jelöltek száma is.

NAGY KÁROLY ZSOLT (MTA BTK Néprajztudományi Intézet) a kárpátaljai felekezeti identitástudat meghatározó tényezőit mutatta be a *Kisebbség,*

többség, felekezeti, vallásosság, magyarság. Felekezeti és nemzeti identitás kapcsolata a református középiskolások között c. előadásában. A kárpátaljai református közösségből a szovjet vezetés parancsára több tízezer főt deportáltak malenkij robotra és számos lelkészt ki is végeztek. Az elhurcolt lelkészek között volt az 1930-as évek végén életre hívott belmissziós egyesület, a Napkeleti Baráti Kör több tagja is, akik 1947-ben levelet írtak Sztálinnak a fennálló helyzetről és a jövőről. A rendszerváltás után sok magyar és református gyökérrel nem rendelkező hívó lakos is csatlakozott az újjáépülő református egyházhoz. Az egyháznak tehát új identitás megfogalmazására volt szüksége, ugyanakkor vitathatatlan feladata volt az is, hogy a református közösségeknek segítsenek emlékezni a saját múltjukra. A történeteknek két narratívája van: az egyik a mártír lelkészeké, akik „halkan” hittek; ez a vallásosságra alapoz. A másik a fiatal lelkészeké, akik a kálvini ellenállási jogra hivatkoznak. Az előadó által meginterjúvolt református fiatalok többsége nem osztotta a fiatal lelkészek nézeteit, és feltételezhetően felnőve is hasonlóan fognak a múltban történetekről vélekedni.

KUNT GERGELY (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet) *„Te elfuserált úrilány!” A szocializáció hatása a felekezeti és a társadalmi identitásra a kitelepítés alatt* c. előadás révén egy családjával Tiszaföldvára kitelepített tinédzser lány naplójába, világába pillanthat-tunk be. Somlay Gizella apja, Somlay Zoltán tábornok volt, akit 1947-ben 15 év GULÁG-ra ítélték. A titokban írt naplóba „Gizkó” 1951 júniusától 1953 februárjáig vezette gondolatait. A család mindent elveszített, de magukkal vitték az értékrendszerüket és hitüket. A lázadó korban lévő lány viszonylag szabadon értelmezte az egyházi szabályokat, de nem tudta elfogadni az ateizmust sem, noha a hagyományos vallásosság – például a gyónás – ellen is tiltakozott. Amikor 1952 szeptemberében az a hír terjedt, hogy meg fogják őket ölni, „Gizkó” lajstromba vette elkövetett bűneit. Arra is ügyelt, hogy úrilányhoz mértén viselkedjen, mert különben megszólják. A kitelepítettekből álló közösségben az általuk képviselt normák megerősödtek – vélekedett Kunt Gergely. A politika visszaszorította az egyházat, és így a vallásosságot egy másik szintérré toltta át.

Az egész napos konferenciát a szervezők, V. Balogh Judit és Tóth Árpád összegző gondolatai és köszönete zárta mind az tanácskozásnak ott-hont adó gimnáziumnak, mind a résztvevőknek.

(ism.: Baros-Gyimóthy Eszter)